

תוכן העניינים

1		פתח דבר
	יהודי פורטוגל בימי הביניים : היבטים היסטוריים	יום טוב עסיס
5	והיסטוריוגרפיים	
	ספרים המתייחסים ליהדות פורטוגל באוצרות	רחל איבנייס ספרבר
41	בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים	
81	נוצרות־חדשות בסבך הלשכה הקדושה	אלווירה דה אזברו מאה
	ביוגרפיה אינטלקטואלית של יצחק אברבנאל	אריק לווי
103	לאור כתביו הפורטוגליים	
	“אנוס רחמנא פטריה” ? בעיותיהם של אנוסי	אליהו ליפינר ז”ל
127	ספרד ופורטוגל נוכח ההלכה	
	יהודים ויהדות בכתבי הפולמוס הנוצריים	משה אורפלי
143	בפורטוגל	
169	משפחת קוריאל בפורטוגל במאה הט”ז	אדגר סמואל
	גולי פורטוגל במזרח הקרוב (במאות הט”ז	ד’וזה נונס קראירה
197	והי”ז) לאור סיפורי נוסעים	
211	יהדות באתר נוכח האינקוויזיציה	שרל עמיאל
	זהות דתית נוצרית חדשה ופעילות כלכלית :	דב סטוצ’ינסקי
227	בדיקה חדשה	

הספר יוצא לאור הודות לתמיכת

שאול ולואיזה סיתהון דבאח, בואינוס איירס, ארגנטינה, במרכז "היספניה יודאיקה"

פתח דבר

ספר זה, המוקדש כולו ליהדות פורטוגל, הוא הראשון מסוגו בעברית. יהדות פורטוגל לא זכתה לתשומת לב ראויה במחקר בארץ והספר בא לתקן במקצת את המעוות.

מבחינת התרבות היהודית הייתה פורטוגל חלק מספרד של ימי הביניים המוקדמים, אשר בתקופה המוסלמית כללה כמעט את כל חצי האי האיברי. קובץ המאמרים המתפרסם עתה בא לבטל עוול גדול שנעשה ליהדות פורטוגל בהיסטוריוגרפיה היהודית ואנו תקווה שיפתח אשנב לתולדותיה של קהילה, שרק ימי מצוקתה וסבלה האחרונים נחקרו ונתפרסמו. אף בקובץ זה הושם דגש מה על "הנוצרים החדשים", עם זאת מבקשים אנו להעלות את יהדות פורטוגל בכללותה למרכז התעניינות הציבור הקורא עברית.

רוב המאמרים בקובץ מבוססים על הרצאות שנישאו במסגרת הכנס שארגנה "היספניה יודאיקה", בשיתוף עם מרכז דינור, לציון 500 שנה לשמד פורטוגל. הכנס התקיים בצמוד לתערוכה "יהדות פורטוגל בראי הספרות והספר", שנערכה בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים בינואר 1997 והציגה מאוצרות בית הספרים. למען שלמות הקובץ שלפנינו הוזמנו מספר מאמרים נוספים ואחרים תורגמו לעברית.

מאמרו של יום טוב עסיס "יהודי פורטוגל בימי הביניים: היבטים היסטוריים והיסטוריוגרפיים" סוקר את קורות היהודים בפורטוגל מתחילתן ועד ימי השמד של שנת 1497. המאמר בודק את צמיחתה ודיכוייה של יהדות פורטוגל תוך עיון בשלבים השונים בהתפתחותה ותוך התייחסות להיבטים חשובים בתולדותיהם של יהודי פורטוגל ושל דמויות בולטות בתוכה.

רשימת הספרים שהכינה רחל איבניס ספרבר "ספרים המתייחסים ליהדות פורטוגל באוצרות בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים" מבוססת על הספרים שהוצגו בתערוכה הנ"ל, שהאחראית עליה הייתה המחברת. בהערותיה לרשימה מוסיפה המחברת מידע רב על גורלם של הספרים ובעיקר של מחבריהם. הרשימה, על תיאוריה הביבליוגרפיים והביוגרפיים, תקל על חוקרים ותלמידים שעניינם יהדות פורטוגל.

אלוויריה דה אזבדו מאה מקדישה את מחקרה "נוצרות חדשות בסבך הלשכה

הקדושה" לנשים מצאצאי האנוסים שנפלו בידי בית הדין של האינקוויזיציה. מאמרה, המבוסס על תיקי אינקוויזיציה שחקרה, ממחיש את התנהלות החיים בצל האימה ומבליט את מעמדן המיוחד של הנשים בחברת הנוצרים החדשים בפורטוגל. ר' יצחק אברבנאל היה מגדולי החכמים והמנהיגים שקמו ליהודי פורטוגל. במאמרו "ביוגרפיה אינטלקטואלית של יצחק אברבנאל לאור כתביו הפורטוגליים" מתמקד אריק לוי בחיבוריו של אברבנאל שנכתבו בפורטוגל ומתאר את דמותו האינטלקטואלית על סמך חיבורים אלה. לדעת לוי אפשר למצוא כבר בחיבוריו המוקדמים של אברבנאל (קרי: אלו שנכתבו בפורטוגל) את כל כיווני החשיבה אליהם יפנה בהמשך, ואין לתלות את התפתחותו האינטלקטואלית דווקא בתולדות חייו הסוערים.

אליהו ליפניר ז"ל מקדיש את מאמרו "אנוס רחמנא פטריה?" בעיותיהם של אנוסי ספרד ופורטוגל נוכח ההלכה" להיבטים הלכתיים הנוגעים לאנוסים. שאלות הלכתיות העסיקו את האנוסים עצמם והמחבר מתאר את "מחירת השאלות" ותשובות" שבין פשוטי הנוצרים החדשים לבין עצמם; שאלות הלכתיות בהקשר לאנוסים בחצי האי האיברי הועלו גם בפני חכמי התקופה. הדיון במאמרו של ליפניר מבהיר את מהות בעיותיהם של האנוסים מול ההלכה ואת התייחסותם של הרבנים אליהם.

אף לאחר היעלמותם הרשמית של היהודים בפורטוגל לא חדל הפולמוס כנגד היהודים והיהדות. הימצאותם של אנוסים או נוצרים חדשים שנחשדו בקיום תורה ומצוות בסתר אולי החריפה את הפולמוס הנוצרי. משה אורפלי דן בשאלה החשובה הזאת במאמרו "יהודים ויהדות בכתבי הפולמוס הנוצריים בפורטוגל". כתבי הפולמוס שופכים אור נוסף על קשייהם החברתיים ועל בעיית זהותם של הנוצרים החדשים.

אדגר סמואל מספר את סיפורה המרתק של משפחת קוריאל במאמר "משפחת קוריאל בפורטוגל במאה הט"ז". על סמך מקורות מגוונים פורס סמואל בפני הקורא 100 שנים בחייה של משפחת אנוסים מפורטוגל, שעל בניה נמנו אנוסים חדשים ומתיידיים, כאלה שהועלו על המוקד וכאלה שיצאו זכאים במשפט האינקוויזיציה, כאלה שהלשינו וכאלה שברחו לארצות השכנות, בעלי קרבת דם למשפחות אצולה, כמרים רבי השפעה, תושבי דרום אמריקה וחוזרים ליהדות. גורלם של בני המשפחה אופייני לחיי הנוצרים החדשים בפורטוגל וניתן ללמוד מהם על משפחות אנוסים רבות.

מאמרו של ז'וזה נונס קראירה "גולי פורטוגל במזרח הקרוב (במאות הט"ז והי"ז) באור סיפורי נוסעים" מרחיק אותנו מחופי פורטוגל אל המזרח הקרוב בעקבות פליטים יהודים מפורטוגל שהתיישבו שם. המאמר מתבסס על נוסעים המספרים את

סיפורם של הפליטים, וחושף את הזדהותם המפתיעה של מהגרים אלה עם "מולדתם הישנה" פורטוגל.

"יהדות בסתר נוכח האינקוויזיציה" של שרל עמיאל דן בתלאותיה של חברת הנוצרים החדשים מנקודת הראות של בתי הדין של האינקוויזיציה, שם הואשמו בקיום מצוות היהדות. המאמר בודק את השינויים שחלו בהתייחסותם של האינקוויזיציה והחברה הנוצרית בכלל ל"התייחדותם" של הנוצרים החדשים, לאורך מאות שנות קיומה של האינקוויזיציה. בחלוף השנים הלכה ונשכחה הן מן הנוצרים והן מן הנוצרים החדשים משמעותם של סממני ומנהגי התייחדות שונים, שהופיעו ברשימת ההאשמות של האנוסים.

דב סטוצ'ינסקי מציע הערכה מחודשת של פעילותם הכלכלית בהקשר לזהותם הדתית של הנוצרים החדשים בפורטוגל. מאמרו "זהות דתית נוצרית חדשה ופעילות כלכלית: בדיקה חדשה" מעלה נימוקים וטיעונים לראייה חדשה של פעילותם הכלכלית של הנוצרים החדשים הפורטוגלים בארצם ומחוצה לה, בהקשר לתודעתם ולזהותם כנוצרים חדשים. מהיבט זה הוא בודק הן את התייחסות החברה הכללית אליהם והן את תפיסתם את עצמם.

קובץ המאמרים המוגש כאן לקורא העברי פותח בפניו יריעה רחבה של היבטים ונושאים הקשורים ליהדות פורטוגל למן ימי התגבשותה לקהילה מיוחדת, כחלק מיהדות ספרד, ועד הפיכתה לעדת אנוסים או נוצרים חדשים במצור ובמצוק לאחר שמד אכזרי. מהרגע שחדלה יהדות פורטוגל להתקיים, הפכה פורטוגל למולדתם של "יהודים בסתר", אנוסים או נוצרים חדשים. אחדים מהם מתלבטים עד ימינו אלה בייסורי זהותם הכפולה.

יום טוב עסיס

ירושלים, אלול תשס"ט